

УДК 811.161.2'0+811.161.2'28

Леся ЯЩУК

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ «КРЕМЕНЕЦЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ ЗЕМСЬКОГО СУДУ 1578 РОКУ»

Статтю присвячено аналізу фонетичних особливостей пам'ятки української мови кінця XVI ст. – «Кременецької актової книги земського суду 1578 року»; звернуто увагу на живомовні риси системи вокалізму й консонантизму, відображені в досліджуваних текстах.

Ключові слова: пам'ятка, система вокалізму та консонантизму, звукові рефлексії.

Останнім часом поживалася робота в упорядкуванні й виданні пам'яток української мови (серія актових документів і грамот): 2004 р. вийшла друком «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року» (підготували до видання А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко); 2004 р. – «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» (В. М. Мойсієнко), 2013 р. – «Луцька замкова книга 1560–1561 рр.» (В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук), «Книга Овруцького замкового уряду 1678 р.» (О. Ю. Макарова); 2015 р. – «Акти Вишнівської міської книги XVII ст.» (І. Б. Царалунга). «Кременецька актова книга земського суду 1578 року», яка зберігається в ЦДІАК України (фонд 22, опис 1, справа 6), ще не була предметом спеціального мовного розгляду.

Мета пропонованої розвідки – проаналізувати особливості голосних і приголосних звуків, засвідчені в документах «Кременецької актової книги земського суду 1578 року». Зокрема, звернути увагу на ятеві рефлексії, зміну **ę* > *ε*, перехід *o*, *ε* > *y* (*ю*), зміну *ε* > *o* після шиплячих перед споконвічно твердими приголосними, чергування *в* – *y*; описати процеси в системі консонантизму, а саме: субституцію *ф*, наявність протетичних приголосних, веляризацію *ц* і *р* та зміни, пов'язані із занепадом редукованих (асиміляцію, дисиміляцію, спрощення).

Уміщені в актовій книзі Кременецького земського суду 1578 року справи виявляють чимало рис української мови XVI–XVII ст. У пам'ятці значно переважають випадки написання *ε* на місці давнього **ѣ* як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиції. Наголошена позиція: *ω(т) сусєдо(в)* 32 зв., *вє(р)ную мло(ст)* 34, на *вє(ч)но(ст)* 39, *вєдомость* 41 зв., *дєдичь* на *Межирєчѣ* 43 зв., *Бєсо(в)ку* 46 зв., *цєлоє* право 47, карати, яко *злodeя* 63, личачи... по дєсати *бєлы(х)* 64, *дєлу вє(ч)ного* 66 зв., в... имє(н)ю *дє(л) мєли* 66 зв., тьє *свє(т)ками* быти нє могѣ(т) 68, *налєпє(и)* роздмєючи 71, в *мєсячи* май 82, *Зєвєра* Лвовича 87, *и(з)єха(в)шисл* на *мє(ст)цѣ* 87, *дєстє* 89 зв., в *лєсє* 95, з *намє(ст)нико(м)* 96 зв.,

тело... гре(ш)ное 101, *лыжко(к) сребны(х)* 101 та ін. Ненаголошена позиція: *оповеда(н)є* IV, 8 *трехъ све(т)лица(х)* 36, *Ла(в)ри(н) Песочи(н)ски(и)* 41 зв., на дво(р)це *Белозо(р)це* 43 зв., *детє(и)* мои(х) 44 зв., до лє(т) *дєти(н)ны(х)* 48 зв., 8 *мєцанина* 51 зв., *ω(т)повє(д)* 58 зв., *выєха(в)ши* 63 зв., то(и) *сєножати* 65 зв., на *сведо(ц)ство* 67 зв., *дєди(ц)ство* 77, имє(н)Δ... *дєди(ч)ныє* 70 зв., з ловы... *зверы(н)ными* 93 тощо.

Так само систематично засвідчується рефлекс *є* в ненаголошених і наголошених закінченнях іменників чоловічого та жіночого роду у формі однини давального й місцевого відмінків: *воеводе* II зв., *стороне* 32 зв., 8 *при(и)мє* 34, кн̄зю Ю(р)ю *Пузыне* и *ма(л)жо(н)це* его 40, *кня(ж)нє* 44 зв., на *дворє* 43, *жонє* моє(и) *Га(н)нє* 44 а зв., по... *ω(б)мовє* 45 зв., к̄д *зволоцє* 46, *присєзє* 47 зв., *при животє* 52 зв., *старостє* 58 зв., в *го(с)подє* 58, к̄д *кры(в)дє* 74 зв., на *записє* 80, в *оборонє* 85, на *рє(ч)цє* 87 зв., на *горє* 95, ку *(ш)кодє* 96 та ін. «Напевно, буквою *є* відповідно до наголошеного етимологічного *ѣ* позначався звук неоднорідного творення (дифтонг; це явище спостерігається й нині в північноукраїнських діалектах), – підкреслює В. В. Німчук. – Малоймовірно, щоб в *є* на місці *ѣ* відбивався іншомовний фонетичний вплив (білоруський або польський)»¹.

Досліджувані тексти широко відображають паралельне вживання *ѣ* та *є*. Наголошена позиція: *вѣдати* 37 – *ведати* 46 зв.; *двѣ* части 44 зв. – *двє* части 76 зв.; *дѣти* 71, *дѣтє(м)* своимъ 37 – *дєти* 55 зв., *дєтємъ* нашимъ 44 зв.; *лѣта* 35 зв., по(д) *лѣ(т)* бо(ж)єго нарожє(н)Δ 78 – *лєта* 92, по(д) *лє(т)* бо(ж)єго нарожє(н)Δ 39 зв.; *мѣдъ* 57 зв., *мѣ(д)* 100 – *мє(д)* 44 а зв.; *мѣсто* 36, 8 *мѣстє* 58 – до *мєста* 61; в *недѣлю* 35 зв. – чоты(р)ма *недєлами* 64 зв.; гдє бы сабровє в о(д)номъ имє(н)ю дє(л) *мєли*, *мѣли* бы са заховати вє(д)лє статут̄ 68; 8в *о(т)дѣлє* мѣла 38 – 8в *о(т)дєлє* ω(т) вси(х) сєстръ мои(х) 34; ω то(т) жє кгру(нт) Кру(г)лую, на(з)ваную *Рѣ(д)кую* 39 – на тое имє(н)є Кру(г)лую, называемую *Рє(д)кую* 39; *повѣдила* 38 зв., *повѣди(л)* 45 зв., нє *повѣдили* 40 – *повєдиль* 85 зв.; *повѣту* 41 зв., в... *повѣтє* 71 – *повєту* 67, 8 *повєтє* 52; ω(т) д̄на *понєдѣлка* 32 – 8 *понєдело(к)* 45; з сєго *свѣта* зшо(л) 51 – з сєго *свєта* зошли 93 зв.; *сѣна* 79 зв. – *сєна* 95; *тѣло* 101 – *тєло* 57; *хотѣла* 41 зв. – *хотє(л)* 33 зв. Ненаголошена позиція: в *Краковѣ* 71 зв. – в *Краковє* 71; *мѣстє(ч)ко* 36 – з *мєстє(ч)комъ* 37 зв.; во(з)ного *повѣтового* 40 – во(з)ного *повєтового* 45 зв.; в которо(и) *сумѣ* 33 зв. – (в) *сумє* 77 зв. Пор. у запозичених словах: *А(н)дрѣ(и)* 88 зв. – *А(н)дрє(и)* 74, кн-за Миколая *А(н)дрѣевича* Збара(ж)ського 86 зв. – Миколає(м) *А(н)дрєєвичомъ* Збара(ж)скимъ 86 зв. (через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Ἀνδρέας*) [ЕСУМ 1, с. 72]; писа(р) *ка(н)цлєрѣи* 41 – с кни(г) *ка(н)цлєрє(и)* наше 70 (через польське посередництво (п. *kancelaria*) запозичено з латинської мови; пізньолат. *cancellaria* < лат. *cancellarius*) [ЕСУМ 2, с. 367]; *копѣи* 41 зв. – *копєю* 94 зв. (запозичення з лат. *cōpia* < **сооріа*) [ЕСУМ 2, с. 569].

За нашими підрахунками, у пам'ятці написання з *є* на місці *ѣ* завжди кількісно переважають. Зокрема, зафіксовано словоформ: *лєта* – 54 і *лѣта* –

1 Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упорядники: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 38.

36; *двѣ* – 26 і *двѣ* – 13 (пор.: у тексті наявний числівник *двѣстѣ* лише з *ѣ* – 6 фіксацій); *в сумѣ* – 21 і *в сумѣ* – 2; *тѣло* – 3 і *тѣло* – 1; з *свѣта* – 2 і з *свѣта* – 5.

Тільки рефлекс *ѣ* наявний у таких спільнокореневих словах і формах слів: *ѣздили* 61, *кони ѣзныѣ* 44 а, *наѣздъ* 86, *по(д)ѣздко(в)* – два 36 зв. (псл. **(j)ězda < *(j)ězda, *(j)ězdbъ < *(j)ězdbъ, *(j)ězditi < *(j)ězditi*) [ЕСУМ 2, с. 324]; *выѣхати* 63, *выѣха(л)* 63 зв., *выѣха(в)ши* 35, *заѣха(в)ши* 85 зв., *маю(т) са зѣхати* 58 зв., *зѣхали* 61, *и(з)ѣха(в)ши* 87, *наѣха(в)ши* 81, *ѡ наѣха(н)ѣ* IV, *ѣ(с)ми приѣха(л)* 44 а, *поѣхали* 38 зв., *дѣхати* 65, на *(в)ѣха(н)ѣ* Христово 64 зв. (псл. **jaxati* (префіксальна звукова форма *-ѣxati*) < **jasati*, похідне від **jěti* «їхати») [ЕСУМ 2, с. 325] (В. М. Мойсієнко зазначає, що в слові *ѣхати* та похідних у всіх проаналізованих ним актових книгах XVI–XVII ст. не засвідчено жодного іншого випадку написання, крім *ѣ*²; на *вѣ(ч)ность* 54 зв., *вѣчно навѣки* непорядно 60, *вѣ(ч)ными* *часы* і *навѣки* непоряд(ш)но 91 зв., *вѣ(ч)нѣ* 40, *вѣчистыи* 86 зв.; по(д) *ты(м)* *же лесомъ* 95, в *лесѣ* 95, до *лесо(в)* 65, з *лесы* 34, з *лесами* 55; для *лѣпшого* *свѣдо(ц)тва* 50, за *лѣпши(м)* *право(м)* 47 зв., (к) *своѣму лѣ(н)шо(м)ѡ*... *ѡбѣ(р)нѣти* 71, для *лѣ(н)шоѣ твѣ(р)дости* 90 зв. та ін.

Літера *и* як вияв **ѣ* трапляється рідше: *пїнѣ(и)* *Касци* Федорово(и) Чапличово(и) 101, *Фѣ(н)ни*, *дѣ(в)ци* *моѣ(и)* 101, пор.: *звы(к)лымъ бѣго(м)* 41 зв. – *побигли* 45; на *рѣцѣ* I – на *рицѣ* III зв. Фіксуються й паралельні закінчення, зазвичай, в іменниках із кінцевим приголосним основи *ци*: *до(ч)цѣ* – *до(ч)ци* 101, *ма(л)жо(н)цѣ* II – *ма(л)жо(н)ци* 40, в *опѣцѣ* 44 а – *ѡв опѣци* 90 зв. Також наявні написання з *ы*: *дво(р)цѣ* 43 зв. – на *(д)во(р)цы* 43, *ма(т)цѣ* 89 – *ма(т)цы* 52 зв., по *ма(т)цѣ* 41 зв. – на *ма(т)цы* 52 зв. (написання *ы* після *ци*, очевидно, указує на велярність останнього)³.

Привертають увагу випадки потрійного варіювання *ѣ* – *ѣ* – *и*, які зафіксовано в наголошеній позиції: *ѡ вѣнѣ* 39, *ѡ вѣнѣ* 37, *ѡ вѣнѣ* 36 зв.; *пашни засеаное* 65, *жита засѣаного* – *ла(н)*, *яри(н)* *засѣаного ѡ(в)са* – *миро(к)* *три(д)ца(т)* і *мѣрка*; *я(ч)меню* – *мѣро(к)* *деса(т)*, *ярицы* – *меро(к)* *две* 36; при *мнѣ* 54, при *мнѣ* 36, на *мнѣ* 52 зв. Пор. в запозичених словах у ненаголошеній позиції: *Ма(т)фѣ(в)ски(и)* III, *Ма(т)фѣе(в)ски(и)* 64, *Ма(т)фѣе(в)ски(и)* 32 зв., а також: *Ма(т)вѣе(в)ски(и)* 63 зв., *Ма(т)фѣе(в)ски(и)* 64 зв., із переважанням форм на *ѣ*: *Ма(т)фѣе(в)ского* 80, *ѡ дѣброву мою Ма(т)фѣе(в)ски(и)* 65, до *лесо(в)* *Ма(т)фѣе(в)ски(и)* 65.

Аналізована пам'ятка фіксує зміну **ѣ > ѣ* в ненаголошеній позиції: *бачѣчи* 46 зв., *дѣвѣ(т)со(т)* 101, на *(и)мѣ* V зв., *па(н)* *Богда(н)* *Кнѣгини(н)ски(и)* 58 зв., *ѡгледѣ(в)ши* 34 зв., *кѡ ѡгледѣ(н)ю* 81 зв., *тыѣ* *имѣ(н)я* *нѣслѣшны(м)* *право(м)*

2 Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 145; Мойсієнко В. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення «офіційної» руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті / Віктор Мойсієнко // Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – С. 74.

3 Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упорядники: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 38.

осєгнѣ(л) 46 зв., *присєга(ти)*, на *присєгѣ* пѣсти(л) 47 зв., в оны(х) по(з)вє(х) *пєти* 73 зв., *пєтьдєса(т)* 39, *пє(т)со(т)* 43, лета... *тисє(ч)ного пє(т)сотного* сємѣдєса(т) осмого 45, в цє(р)кви... *Светое* Пречистое 44 а, *свєцє(н)нику* воскресє(н)скому 101, што *сє* дотычє(т) 44 а зв., за *тисєчу* ко(п) грошє(и) IV зв., *хотєчи* 42 зв., *чинєчи* 46 зв. і под., а також у запозичених антропонімах: *кнѣ(з) Костє(н)ти(н)* и кня(ж)на Га(н)на *Костє(н)тиновичи* Вишневе(ц)киє 46. Пор. паралельні варіанти без указаної зміни: *бачачи* 35, *дєва(т)дєса(т)* IV, на (и)ма 36, с *кнѣгинєю* 41 зв., на *ѡгладѣ(н)є* IV, *присѣгнути* 70, бє(з) *присѣги* 68 зв., *пѣ(т)дєся(т)* 84 зв., *пѣ(т)соть* 50, *свѣтого* Михала 80 зв., што *сѣ* дотычє(т) 57, *тисѣчу* ко(п) грошє(и) 97 зв., *чинѣчи* 32 зв. тощо, а також *кнѣ(з) Коста(н)ти(н)* Вишневе(ц)ки(и) 46 зв.

Лише з рефлексом *є* зафіксовано слова *жєдати* та *памєти* й похідні від них: *жєдати* 37, *жєда(л)* на(с) па(н) Григорє(и) Сєнюта 78 зв., на *жєда(н)є* наше 73; *сла(в)ное памєти* III, кѣ вє(ч)но(и) *памєти* 56 зв. та ін.

Зрідка засвідчується зміна **є* на *є* й під наголосом: *шєстьдєсє(т)* 46 зв.; *свєта* ри(м)ского 42, ри(м)ское (ж) *свєто* 45 зв., ѡ... *свєтє* римському 50, пор.: *свѣта* ри(м)ско(г)[о] 80 зв.

Етимологічні *о*, *є* в новому закритому складі в переважній більшості випадків у книзі зберігаються. Лише в кількох випадках фіксуємо перехід *о*, *є* > *у* (*ю*): *тю(т)ка*, *тю(т)кою* 41 зв., пор. *тє(т)ки* 41 зв.; 8 золоте чотыриста *ко(в)шу(в)* 101.

Систематичним є перехід *є* в *о* після шиплячих перед споконвічно твердими приголосними: *днѣ вчора(ш)него* 41 зв., *жона* 44 а, би(л) намѣ *чоломь* 70 зв., *пшона* – меро(к) по(л)сємы 36, з сєго свѣта *зшо(л)* 50. Цю зміну відображають усі засвідчені форми порядкового прикметника *шостый* і власне-кількісного числівника *чотыри* й похідні від них: *чотыри* 36, *чоты(р)ма* 64 зв., *чотыро(х)* 84; *чотыридєсять* 47 зв.; *чотыриста* V, за *чотырыста* 55; *шо(с)тымь* по(з)вонь 39 зв., роздєлѣ *шостого* 48 зв.; *шостогона(д)ца(т)* днѣ 81 зв. і под.

В актових документах найчастіше фіксуємо перехід *є* > *о* в дієприкметниках: ѡ суму *позычоную* I зв.; сторонє *ѡкри(в)жоно(и)* 32 зв.; правомѣ *прирожоньмѣ* 38; имє(н)є... *выслѣжоноє* 44; рокь, за по(з)вы *зложоньи* 48; нє будѣчи до того ничимѣ *примушонь* 55; приятели и(х), на то *высажоньє* 59; *послушо(н)* быти нє хотє(л) 63 зв.; на мє(ст)цє *на(з)начоноє* 68 зв.; на сторонѣ *ѡ(б)тяжоную* 74 зв.; границы были... *показоньи* 84 зв.; которьє су(т)... *выѡбражоньи* 101 зв. та інші; а також у формах минулого часу дієслова *ити*: гдє бы па(н) Бенєды(кт) бє(з) жоны и бє(з) пото(м)ства *зышол* 37, в дє(р)жа(н)є бы(л) *пришол(л)* 48, з сєго свѣта *зшо(л)* 50, и(м) нє ѡди(н) спѣ(ст) нє *дошол(л)* 74 зв., шлѣ(х) зна(ти) немалы(и) *пошол(л)* 81 зв.

Пам'ятка задокументовує й варіювання форм: да(н)ми... *грошовьими* 59 зв. – з да(н)ми *грошєвьими* 71; Я(н) *Любашо(в)ски(и)* 81 – Янѣ *Любашє(в)скому* 94 зв.; ку *налє(п)шому* пожи(т)ку 93 – кѣ *налєпшєму* пожи(т)ку 49 зв.; будѣчи *ѡбложоною* хоробою *зложона* 61 – будѣчи мнє форобою *ѡбложєною* а ѡ(т) бѣа мл(с)тивога *навєжєною* 34; *дошо(д)ши* 89 зв. – *дошє(д)ши* 84 зв., *пришо(д)ши* 78 – *пришє(д)ши* 36 зв.; бра(т) нашѣ *рожоньи(и)* 54 зв. – *врожєны(и)* па(н) 37 зв.; на... *чоловѣка* V зв. – ѡ ко(л)кодєся(т) *чєловєко(в)* 81 зв.; на *чоло(м)би(т)є* 71 – для... *чєло(м)би(т)я* 101 зв.; кнѣзємѣ *Янушомѣ* а кнѣзємѣ *Миха(и)ломѣ* Жо(с)ла(в)скими I – *Янушємѣ* Збара(ж)скимѣ 43 зв.

У досліджуваних текстах наявне чергування *в* – *у*: позици(л) *ѡ* него III, прида(н) з *ѡраѡ* IV зв., *ѡ* (*в*)семъ *ѡсправе(д)ливитисл* мє(л) 33 зв., на *враде* г(с)дрьско(м) 36 зв., ты(х) имене(и) мои(х) доживо(т)ны(х) *ѡступи(т)* 37, та(к) *ѡ* Смо(р)двє, яко и *в* Городишѡ 52 зв., єсми де(р)жа(л) и *в*жива(л) 55, слово *в* слово *в* книги кгро(д)скиє записати каза(л) 62 зв., не выпо(л)нилъ *ѡ*сєго 65, на (*в*)рочишѡ *ѡ* ва(л)ку 82, спокоемъ *ѡ*жива(л) и тепє(р) *ѡ*живаю 85 зв., не (*в*)ступѡючи *в* право 86, писа(н) *ѡ*Кремя(н)цы 94 тощо.

Пам'ятка засвідчує вживання прийменникового варіанта *во*: *во* (и)мє(н)ю 57, *во* (в)семъ са *ѡсправедливити* 33 зв., *во* вси(х) ты(х) рєча(х) 90 зв., *во* (и)мє божеє ста(н)са 56 зв., ни *во* што са *ѡборочаю(т)* 34, *во* *ѡпеку* 61 зв. До того ж, фіксується в одному документі й польський прийменник *вє* (стп. *we*) [Сл.УМ 3, с. 198]: *вє* двє недєли 68 зв., *вє* Кгда(н)ску бы(л) 69.

Прийменник *ѡв*, що розвинувся внаслідок появи вторинного *в* – звука протетичного характеру⁴, виступає в аналізованих документах перед словами, що починаються переважно на голосний *о*: *ѡв* *ѡбходе(х)* 59 зв., ла(н)цѡхо(в) два золоты(х): *ѡв* *ѡдномь* – сто чи(р)воны(х) 101, *ѡв* о(т)деле *ѡ(т)* вси(х) сєстрь мои(х) 34, а також: яко *ѡв* (в)олосны(и) брата моего 63. При слові *ѡпека* в знахідному та місцевому відмінках засвідчено використання різних варіантів цього прийменника: *ѡста(т)нєю* волею своєю *в ѡпекѡ* порѡчи(л) 50 зв., в мо(ц) и *во ѡпєку* давати 61 зв., тисєча и сємьсо(т) ко(п) грошє(и) готовы(х) *ѡв ѡпєку* и до ру(к) дава(м) 101; име(н)є моє Бо(р)що(в)ку *в ѡпєцє* своє(и) мети має(т) 57 зв., которы(и) єго мло(ст) *ѡв ѡпєци* своє(и) мє(л) 90 зв.

Прийменники *вы* та *увы* в актах фіксуються лише перед іменником *имене* у формах місцевого та знахідного відмінків: *вы* (и)мє(н)є пна Мали(н)ского Вє(р)бую 33, *вы* (и)мє(н)ю материстомъ Лѡдвиза(х) 55, *вы* (и)мєня(х) мои(х) 44 а зв., а також *ѡвы* (и)мє(н)яхъ свои(х) 89.

Фонема *ф*, потрапивши в українську мову лише разом із запозиченими словами, зазнавала субституції *п*, *в*, *х*, *хв*, що являло собою намагання пристосуватися до наявної системи консонантизму, оскільки в українській мові зовсім не було губно-зубної фрикативної вимови⁵. У тексті пам'ятки засвідчено паралельні форми: *Стєѡфа(н)* Збара(з)ски(и) 44 – *Стєпань* Вышетра(в)ка 61 зв., с Пѡщи *Стєпа(н)скои* 68 зв.; Сємє(н) [Д]єниско *Ма(т)фие(в)ски(и)* 32 зв. – Сємєна Дєни(с)ка *Ма(т)вєє(в)ског* IV; побигли, кѡди хто *траѡиль* 45 – бы са то *тра(х)вил* 41 зв. (слово через польське посередництво (п. *trafić*, *tręfić*) запозичене з німецької мови; нвн. *treffen*) [ЕСУМ 5, с. 622]. Лише з *ф* зафіксовано запозичені християнські імена й похідні від них оніми: Миколаа *Крыштоѡ* Радивила I, *Тимоѡе(и)* Высо(ц)ки(и) 35, з... *Фєдорою* 57, Па(в)ла *Фєдоровича* Корыти(н)ского 69 зв., *Фєдоровая* Сєнютиная Ляхове(ц)кая 92 зв.; *Яроѡи(и)* Го(ст)ски(и) 59, *Фє(н)ни*, де(в)ци моє(и) 101; та запозичені апелјативи: м(с)ца *фє(в)рала* 75, за *ѡуру* 69, с *ѡ(л)ва(р)комь* 90, *шаѡвати* 60, (*в*) *шаѡну(к)* 73 зв. та ін.

4 Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упорядники: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 40.

5 Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; пер. з англ. С. Вакулєнка, А. Даниленка. Х. : «Акта». – С. 803–806.

У досліджуваних документах наявне й гіперичне **ф**: *форобою* 34, у *форобе* 44 а, *форобу* 80, пор.: *дла хоробы* I зв., *хороба* 41, в... *хоробє* 44 а, за *хоробою* 61; *по форо(ст)* 65, пор.: *(с) хворосты* 71; *ω пофа(л)ку* I, а(р)тикулу... *уфалено(с)[о]* 44, *до фали* 57, *во(д)лє уфалы* 91 зв., пор.: *похва(л)ка* 58 зв., *похва(л)ки* чинили 82. Це явище фіксують й інші пам'ятки української мови⁶.

Фонему **g** в пам'ятці передано традиційно – за допомогою буквосполуки **кz**: *ω наєха(н)є кzва(л)то(в)ное* на вла(с)ны(и) *кzру(нт)* его IV, в *кzроде* Кремлнє(ц)комъ 41 зв., привилє(и) голо(в)ны(и) корола его мл(с)ти *Жикгимо(н)та*, на *па(р)кгамєнє* писаны(и) 54, до кни(г) *кzро(д)ски(х)* 64, у *Кгда(н)ску* 68 зв., *чєрє(з) цєрокzграфы* 70, *бу(р)кzраби(и)* 100 зв., *пїнє Якzъни(ж)ки* Кло(д)ни(ц)коє I зв. та ін.

У Кременецькій актової книзі зрідка трапляються протетичні приголосні: *z* лише в антропонімі *Ганна*: *кнл(ж)ны Га(н)ны* 46 зв., *Га(н)на* Гри(ц)ко(в)на Во(л)ко(в)ская Яновая Бри(ст)ская 91 зв.; та **v** за наявності прийменника *в* (*в*): *вв опеку* и (в) *воборону* до лє(т) мои(х) 89 зв., пор.: в *осмисо(т)* золоты(х) по(л)скихъ V, спалє(н)ємъ *ωгнл* 65. Це саме явище в подібних словоформах фіксується в Луцькій замковій книзі 1560–1561⁷.

Жодної фіксації в пам'ятці буквосполучень **ця**, **ца**, **цю** – лише тверда фонема **ц**: на дворє *Коле(с)цу* 43, *половицу* ста(в)ка 49, *м(с)ца ма(р)ца*, *пє(р)вогона(д)ца(т)* днл 58, с поча(т)ку а(ж) *до ко(н)ца* 63 зв., у *А(н)дрє(и)ца* 66, зв., з *ру(ч)ницами* 81 зв., *сєстрє(н)ца* моего 87 зв. і под. Послідовно містять лише твердий **ц** і всі форми числівників: *маса* – по(л)тє(и) *шє(ст)на(д)цатъ* 36, *куро(в)* ис *капълунами* – *два(д)цатєро* 36 зв., а(р)тику(л) *чє(т)вє(р)ты(и)на(д)ца(т)* 48 зв., *три(д)ца(т)* шєсть ко(п) грошєи 68 зв., *ко(л)кона(д)ца(т)* лє(т) 85 зв. тощо.

Деякі слова демонструють кінцеву веларність **ц** у різних формах: *волицу* 38, *при... волицы* 40; *по... граница(х)* 85 зв., *чєрє(з) границы* 85; *дє(р)жа(в)ца* 43, *дє(р)жа(в)цы* 84; *на... дво(р)цахъ* 43, *на (д)во(р)цы* 43; *має(т) и(ст)ца...* искати 77, *и(ст)цы* 76 зв.; *до Кремє(н)ца* 101, в *Кремл(н)цу* 36, в *Кремл(н)цы* 41 зв.; *по... мє(ст)ца(х)* 79 зв., *на мє(ст)цу* 42 зв.; *Ω(л)шаница* 42, *Ω(л)шаницу* 50 зв., *Ω(л)шаницы* 44 а; *ω(т)ца* 70 зв., *ω(т)цу* 90, *ωтєцъ* 59 зв.; *пиєницу* 81, *пиєницы* 81.

Акти засвідчують твердий **p** лише в кінці слів: *дєкабра* 60 зв.; *ноябра* 88 зв.; *ω(к)тєбра* 39; *с... писаромъ* 73 зв., *писа(р)у* 101, *писару* 50; *сєкрєтара* II, *сєкрєтару* 45 зв., пор. *пїна сєкрєтаровъ* 46. Пам'ятка задокументовує й паралельне вживання форм, зазвичай, із переважанням твердого **p**: *писара* I зв.

6 Німчук В. В. Передмова / В. В. Німчук, К. С. Симонова / Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 17; Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Упорядники: Г. В. Борjak, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 41.

7 Мойсієнко В. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення «офіційної» руської мови ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті / Віктор Мойсієнко // Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Полішук. – Луцьк, 2013. – С. 82.

(22 фіксації) – писар_А 45 зв. (1); г(с)дру 97 зв. (8) – г(с)дрю 32 зв. (2); сє(н)тебра 36 зв. (9) – сєнтебра 55 зв. (2); гє(н)вара 39 (3) – гє(н)вар_А 39 (1). У середині слів послідовно вживається м'який **р**: вра(д)никъ 33, во(д)лу(г) пор_А(д)ку 37 зв., ѿмор_Аю 52, спра_Атати 65, выпря(г)ли 82, фр_А(д) 84 зв., за винятком трьох слів: дворанина 45, дла пор_Атова(н)_А 44 а, ро(з)ширати 91 зв. / ро(з)шир_Ати 93 зв.

У документах відбито асиміляцію за дзвінкістю в словах: при... про(з)бе 34 зв., за про(з)бами 37, на про(з)бу 61; за глухістю: ро(с)казали єсмо 33, за росказа(н)ємъ 66, з росказа(н)я 85 зв.; на росправе 44 а, до... ро(с)правы 73 зв.; якого ростє(р)ку... не мела 57; росписа(в)ши 66 зв.; по роспдце(н)ю 75 зв.; за місцем і способом творення: мєща(н) 35 зв., з... мєщаны 45, ѿ мєщанина 51 зв.; ща(д)комъ 42, ща(д)ки 71. Часто засвідчує пам'ятка паралельні форми з асимілятивними змінами й без них: свє(т)ками 68 – свє(д)ками 66 зв., з листѿ ѿв_А(ж)чого 58 зв. – листѿ ѿв_А(з)чого II зв., до... ро(с)су(д)кѿ 35 – до... ро(з)су(д)ку 84 зв., кїземъ Стефаномъ Збара(з)скимъ IV – кїзь Янушь Збара(ж)ски(и) 58 зв., дє(р)жа(в)ца сомили(с)ки(и)... до(р)сѿни(с)ки(и) 43 зв. – дє(р)жа(в)ца сомили(и)ски(и)... до(р)сѿни(и)ски(и) 43; Щастному Слабко(в)скому 36 – Сча(ст)ны(и) Сла(б)ко(в)ски(и) 35 зв.; ни щиего примуше(н)_А 100 – ни с чиего примуше(н)я 91 зв.

Необхідно вказати на закономірне вживання писарем **щ**: еще 44 а зв., в Городищѿ 52, с Пдци Степа(н)скои 68 зв., з допдце(н)я 79 зв., на (в)рочищѿ 82, с... рєчищами 78 зв., ѿчищати 90, по неща(ст)ю 90, свєще(н)нику воскресє(н)скому 101 та інші. Гіперкоректне написання наявне в кількох словах: Я(н) Мє(с)чи(н)ски(и) 66, Сча(ст)ны(и) Сла(б)ко(в)ски(и) 35 зв.

В актовій книзі єдина фіксація на письмі подовження приголосних як наслідку асиміляції **j** передньоязиковими приголосними: я, пїне су(д)дє, ѿм ѿзна(и)мѿю и до ведомости доношѿ 45 зв.

Звукосполюка **ждж** позначається в Кременецькій пам'ятці поєднанням букв **ждч**: за нає(ж)дча(н)ємъ 85, нає(ж)дча(л) 85 зв.

Дисимілятивні зміни відбито в словах: хто 33 зв., никто 40, але з рѿ(ч)ницами 81 зв. Займенник **що** фіксується лише на проміжній стадії **што** 61 зв., форм **что**, **що** не виявлено.

Не задокументовують акти одзвінчення префікса / прийменника **от-** > **од-**: кѿ ѿ(т)бира(н)ю 51, ѿ(т)дал_Аючи 55 зв., пєрє(д) ѿ(т)да(н)ємъ 64 зв., ѿ(т)во(д) 70, ѿ(т)ложи(л) 99; ѿ(т) вра(д)у 33, ѿ(т) замъку Креманє(ц)кого 44, ѿ(т) мала до велика 100 та ін.

Спрощення в групах приголосних, проявляється в досліджуваних текстах непослідовно, пор. паралельні форми: кони єзныє 44 а зв. – кони є(з)дныє 57 зв.; на вла(с)ны(и) кгрѿ(нт) IV – на кгрѿ(н)тє его вла(ст)номъ 82 зв.; па(н) Щасны(и) Кл_Ачено(в)ски(и) IV – па(н) Ща(ст)ны(и) Кл_Ачено(в)ски(и) 80. Не відбито спрощення в словах та інших їхніх словоформах: ѿчастъни(к) 38 зв., шєстьна(д)ца(т) 36, шє(ст)дєс_А(т) 39 зв., шє(ст)со(т) 57 зв., за... ѿстною про(з)бою 65 зв., мє(ст)цє 95, з намє(ст)нико(м) 96 зв.

Документи фіксують перехід сполюки **рь** в **ри**: на(д) криницею Жабокры(ч)ки 42 зв., тривога 45.

Засвідчено в грамотах функціонування двох варіантів прийменників **зь** (сѿ) – **изь** (исѿ): ис пїномъ III, ис капльунами 36 зв., ис присє(л)комъ 52; и(з) жиды 74 зв., и(з) Жи(ж)нико(в)скими 77 зв., и(з) ма(л)жо(н)кою 39, и(з) собою 46, и(з)

судѣ зе(м)ского до судѣ за(м)кового 42 зв. Пор.: *и(з)ѣха(в)шииса* 87 і *зѣѣхали* 61; *и(з)няли* 82 зв. і *зняли* 82, *знимаючи* 68 зв.

Пам'ятка відображає втрату приголосного *л* у формах минулого часу дієслів після попередніх приголосних: *вывѣ(з)* 69, *ѡ(т)вѣ(з)* 95, *змѣ(р)* 35 зв., *ѡмѣ(р)* 48 зв., *знѣ(с)* 39 зв., *мо(з)* 53, а також перехід *ѣл > в*: *мо(в)чалѣ*, *мо(в)чала* 38, *мо(в)чали* 77 зв. і *мо(л)чати* 87 зв., *мо(л)ча(л) бы* 77, пор.: на *Во(л)чко(в)ци* III зв., *ѡ до(л)гѣ* 56.

В актах часто трапляється написання *ѣ* у кінці складу: *ѡ побра(н)ѣ маѣтності* I зв., *печи вѣтѣхѣ* 36, *ѡ (в)ластѣную ѡ(т)чи(з)ну* 40 зв., *ѡ вѣрадѣ* 41 зв., *воеводы бра(с)лавѣського* 43 зв., *маѣтѣ навѣзѣки платити* 48 зв., до *кни(г) земѣськихъ кремѣнецѣкихъ* 56, *с паиѣнѣми* 59 зв., *зѣ замѣкѣ* 61, *ѡ(т)вѣзѣти* *казалѣ* 66, *тоѣ свое една(н)ѣ... вѣзѣявили* 70 зв., *(з) заросѣми* 71, *за по(з)вомѣ г(с)дрѣскимѣ* 76 зв., *збо(ж)ѣ зѣжа(ти)* 84, *с кни(г) замѣку г(с)дрѣського* *Кремѣне(ц)кого* 86 зв., *з ро(з)сѣдѣку г(с)дрѣського* 90, *Велико(г)[ѡ] Князѣства* *Лито(в)ского* 97.

Пам'ятка фіксує поплутування *и* та *ѣ*: *ѡ повете Володыме(р)скомѣ* III зв., *ѡ(т)... кры(в)дѣ* 44 а, *хто бы кого зѣ (и)мѣ(н)ѣ кгва(л)томѣ виби(л)* 47 зв., *по тры гроши* 48 зв., *за чотырыста ко(п) гроше(и)* 55, *свѣта ры(м)ского* 67, *(з) ловы зѣверы(н)нымѣ* 71, *з ѣмѣ(н)ѣмѣ* 72 зв., *Гры(ц)ка* *побили* 82 зв., *пѣна Гурына* *Жабокры(ц)кого* 83 зв., *во вси(х) имѣ(н)ѣхъ наши(х) матѣрысты(х)* 86 зв., *тому имѣ(н)ѣ ѡпары(н)сы* 96 зв.

Отже, можна зробити висновок, що досліджувані тексти «Кременецької актові книги земського суду 1578 року» відображають фонетичні особливості, притаманні тогочасній розмовній мові волинян. Зокрема, наявна єдина фіксація подовження приголосних в іменнику кличного відмінка: *су(д)дѣ* 45 зв.

Список використаних джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука : В 7-ми т. – К., 1982–2012. – Т. 1–6.

Сл.УМ – Словник української мови XVI – I половини XVII ст. – Вип. 1–15. – Львів, 1994–2006.

Список скорочень назв мов

гр. – грецька

лат. – латинська

лит. – литовська

нвн. – нововерхньонімецька

п. – польська

пізньюлат. – пізньюлатинська

псл. – праслов'янська

стп. – старопольська

Леся Ящук

Фонетические особенности «Кременецкой актовой книги земского суда 1578 года».

*В статье проанализированы фонетические особенности гласных и согласных звуков, засвидетельствованные в документах Кременецкой актовой книги земского суда 1578 года. В частности описаны рефлексы ятя, переходы *ѣ > Г, а также Г > о после шипящих перед исконно твердыми согласными и чередование в – у. Обращено внимание и на процессы в системе консонантизма, а именно: на субституцию ф, веляризацію ц і р, на изменения, связанные с редукацией ъ, ь (ассимиляцию, диссимиляцию, упрощение). Исследуемые тексты широко отображают фонетические особенности, присущие разговорной речи волянян.*

Ключевые слова: памятник, система вокализма и консонантизма, звуковые рефлекссы.

Lesya Yashchuk

Phonetic Features of the «Kremenets' Act Book of the Zemstvo Court of 1578».

The article analyzes the phonetic features of vowels and consonant sounds, certified in the documents of the Kremenets Act Book of the Zemstvo Court of 1578. The texts studied broadly reflect the phonetic features inherent in folk speech.

Key words: written historical text, system of vocalism and consonantism, sound reflexes.